

ПСИХОЛОГІЯ І СОЦІОЛОГІЯ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ НАУКИ

УДК 373.3.015.31:316.61

<https://doi.org/10.28925/2311-2409.2023.4012>

Цюман Т.,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології особистості та соціальних практик
Київського університету імені Бориса Грінченка
t.tsiuman@kubg.edu.ua

ORCID iD 0000-0002-2363-938X

Рева О.,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології особистості та соціальних практик
Київський університет імені Бориса Грінченка
o.reva@kubg.edu.ua

ORCID iD 0000-0002-6712-6666

ПСИХОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ 5-6 КЛАСІВ ОСОБИСТОЇ ГІДНОСТІ, БЕЗПЕКИ ЖИТТЯ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз окремих наукових підходів до визначення психологічної культури у вітчизняній і зарубіжній психології, звернено увагу на концептуальні ідеї щодо обґрунтування психологічного змісту формування в учнів 5-6 класів особистої гідності, безпеки життя та громадянської позиції. Розкрито зміст поняття психологічна культура як важливого інструмента адаптації людини в постійно мінливому соціальному середовищі та запоруки самореалізації особистості на різних етапах розвитку. Обґрунтовано авторські підходи до феномену психологічної культури особистості у питаннях формування особистої гідності, безпеки життя та громадянської позиції. Охарактеризовано особливості та рекомендації щодо використання системи виховної роботи через формування у молодших підлітків внутрішньо-мотиваційних ставлень, важливих життєвих навичок, розвитку особистих та громадянських компетентностей. Акцентовано увагу на тому, що педагог, який володіє психологічною культурою, може стати для молодших підлітків взірцем самодостатньої особистості у питаннях особистої гідності, безпеки життя та громадянської позиції.

Ключові слова: особистість, психологічна культура, особиста гідність, безпека життя, громадянська позиція.

© Цюман Т., Рева О., 2023

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023

Вступ. Життя сучасної людини протікає у різноманітних викликах особистого, соціального та професійного характеру. Зміст проблем, з якими стикається людина XXI століття, потребує від неї осмисленого аналізу власної поведінки, прогнозування поведінки інших, вміння психологічно грамотно та безпечно керувати

власними ресурсами, емоціями та комунікацією в цілому. А відтак, ми потребуємо певного багажу психологічних знань, умінь, які варто розглядати у площині психологічної культури загалом. Варто зауважити, що брак психологічної культури як особистості, так і професіонала може призводити до несприятливих змін у життєдіяльності

людини, суспільства, а іноді і провокувати психологічні кризи, конфлікти, професійні деформації. Особливо це стосується ситуацій, пов'язаних із глобальними збройними конфліктами, зростанням напруженості в суспільстві та ворожості у ставленні один до одного.

Таким чином, психологічна культура є важливим інструментом адаптації людини в постійно мінливому соціальному середовищі та є запорукою самореалізації особистості на різних етапах її розвитку. Водночас, психологічна культура має дві площини прояву: з одного боку це власне прояв культури особистості, а з іншого боку, вона є базовою для становлення інших видів культури людини.

Брак уваги освітянської спільноти до феномену психологічної культури особистості у питаннях формування особистої гідності, безпеки життя та громадянської позиції може спровокувати у вихованців психологічну неготовність до самостійного життя, низький рівень розвитку самосвідомості, відсутність вміння формувати та обстоювати особисті кордони, вести діалог та співпрацювати з іншими. Сучасні школярі потребують оновлення культури сприйняття себе, оточуючих, культури переживань і почуттів, культури діалогу та культури соціальної активності.

Мета статті — обґрунтувати основні теоретико-практичні засади реалізації психологічної культури у формуванні особистої гідності, безпеки життя та громадянської позиції в учнів 5-6 класів (на прикладі інтерактивних сценарії програми виховної роботи “Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція”)

Завдання статті:

- здійснити теоретичний аналіз окремих наукових підходів до визначення психологічної культури у вітчизняній і зарубіжній психології;
- обґрунтувати психологічний зміст формування особистої гідності, безпеки життя та громадянської позиції в учнів 5-6 класів;
- розкрити специфіку формування особистої гідності, безпеки життя та громадянської позиції у процесі виховної роботи з учнями 5-6 класів.

Аналіз сучасних досліджень. В останні роки спостерігається науковий інтерес до проблеми осмислення поняття психологічної культури. Це не дивно, оскільки представники різних наукових шкіл, різних галузей знань намагаються усвідомити особливості впливу соціально-культурного та психологічного контексту не лише на розвиток та формування особистості, а й досягнути важливості використання контексту психологічної культури для створення фундаменту у різноманітних психологічних дослідженнях.

На сьогодні стосовно поняття психологічної культури доволі багато суперечностей та різно-

читання, як в середовищі вітчизняних, так і зарубіжних науковців.

Варто зазначити, що психологічна культура була у фокусі уваги ще мислителів минулого, таких як Арістотель, Сократ, Платон, Гіпократ та ін. Представники наукової та філософської думки середньовіччя, такі як Ф. Аквінський, Р. Декарт, І. Кант та ін., теж не оминули це поняття, проте у своїх роздумах звертали увагу на психологічну культуру в розрізі саморефлексії особистості (як духовної складової світосприйняття), а відтак, і в розрізі формування власних світоглядницьких позицій.

Аналіз основних підходів у розумінні психологічної культури дозволяє побачити два основні рівні аналізу цього поняття — теоретичний та практичний. Саме на другому, більш глибокому рівні вивчення цієї категорії, ми можемо виокремлюємо ті важливі психологічні якості людини, які мають виступати ядром формування психологічної культури.

Зарубіжні науковці (А. Маслоу, Д.Мацумото, К. Роджерс, Джой Л. Уотсон, Е. Фромм, З. Фройд, К. Юнг та ін.) слушно зазначали, що увага людини до самої себе має більш глибоке коріння, витoki якого містяться у винятковій здатності психіки людини до рефлексії як найвищої цінності особистості.

На думку таких вітчизняних вчених як Г. Балл, І. Бех, В. Войтко, І. Зязюн, Н. Мачинська, Н. Побірченко, В. Рибалка, В. Семиченко, Т. Тарасова, Н. Чепелева та ін. психологічна культура є одним із важливих елементів становлення особистості на різних етапах онтогенезу.

Сучасні українські дослідники серед детермінант психологічної культури особистості виокремлюють цілий ряд психологічних утворень, зокрема соціально-психологічні очікування (І.Попович, 2015), довіра до себе (Н.Єрмакова, 2012), моральні переконання (М.Боришевський, 2013).

Важливими в контексті нашого дослідження є ідеї, висловлені у монографії колективу авторів (С. Кузікова, Г. Улунова, 2018), які розглядають теоретико-емпіричні аспекти проблеми розвитку психологічної культури фахівця в процесі професіогенезу педагогів та психологів. Зокрема Г. Улунова (Г. Улунова, 2018) наголошує на науковій невичерпності та малодослідженості можливостей розвитку психологічної культури в процесі становлення особистості професіонала.

На сьогодні формування психологічної культури педагога в просторі освітнього середовища має ґрунтуватись на розвиткові конкретних психологічних знань про особистість та закономірностях функціонування психіки усіх суб'єктів освітнього процесу. До сучасного українського освітянина суттєво зросли вимоги в особистісній та професійній площині. Значною мірою

це пов'язано із військовою агресією та перманентним реформуванням освіти. Відтак педагог потребує якісно іншого рівня психологічної культури, яка стимулює його до постійної модернізації професійних компетентностей, розвитку власного творчого потенціалу та ціннісних орієнтацій. Психологічна культура педагога стає орієнтиром культури соціальної взаємодії з учнями, їхніми батьками та колегами. А отже, психологічна культура є невід'ємною складовою внутрішнього психічного життя педагога. Водночас, до психологічної культури педагога варто ставитись як до важливого елементу системи професійно-важливих якостей, які виконують ціннісно-смыслову функцію психіки в професійній діяльності, спонукаючи цим саморозвиток та самореалізацію особистості педагога у професії.

Водночас у сучасній психології поширена точка зору, згідно якої психологічна культура виступає якістю внутрішнього психічного життя людини як суб'єкта власного буття та є своєрідним внутрішнім планом дій для особистості. Психологічна культура обрамляє інтелектуальну, ціннісно-мотиваційну та емоційно-вольову сфери психічної діяльності людини, надаючи їм завершеності та своєрідності прояву. В площині спілкування, поведінки та саморегуляції психологічна культура виступає інструментом гармонізації взаємин особистості з навколишнім світом. Розгляд психологічної культури в аспекті психологічної грамотності особистості може виступати інструментом її самопізнання, самовиховання, самотворення.

Володіння психологічною культурою дає можливість людині розуміти свій внутрішній світ, конструктивно розв'язувати життєві проблеми, адаптуватись та самореалізуватись у соціумі, будувати гармонійні стосунки з оточуючими людьми та сприяє життєстійкості й психологічному благополуччю особистості в цілому.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо за доцільне окреслити зміст поняття психологічна культура формування особистої гідності, безпеки життя та громадянської позиції. На нашу думку це поняття відображає психологічну компетентність педагога у сферах буття та свідомості особистості, яка в результаті взаємодії з дітьми розвиває у них систему ставлення до себе, до інших, до діяльності та навколишнього світу через активізацію ціннісних орієнтацій та засвоєння культури співіснування.

Виклад основного матеріалу. Незаперечний факт, що для особистості, яка розвивається, провідну роль відіграє постать значущого дорослого. На ранніх вікових етапах таким дорослим стає близький родич (батько, мати, дідусь, бабуся та ін.), а згодом — педагог, який, водночас, може бути і провідником світоглядних цінностей, і при-

кладом для наслідування та розвитку, що в цілому складає основу культури самодостатності.

У 2023 році автори долучилися до групи розробників програми виховної роботи для учнів 5-6 класів “Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція” в рамках проекту, який реалізує ВБО “Український фонд “Благополуччя дітей” у партнерстві з Міжнародною Організацією з Міграції з питань попередження торгівлі людьми. В рамках програми виховної роботи розроблено низку інтерактивних сценаріїв задля формування у молодших підлітків внутрішньомотиваційних ставлень, важливих життєвих навичок, розвитку особистих та громадянських компетентностей. Мета-завданням інтерактивних сценаріїв для учнів 5-6 класів є розвиток психологічної культури педагога як інструмента формування особистої гідності, безпеки життя та громадянської позиції особистості молодших підлітків.

Представлені інтерактивні сценарії вирізняються такими психолого-педагогічними особливостями:

- науково-практичне поєднання психолого-педагогічних технологій, методичних розробок та практичних напрацювань, які допомагають педагогу та учням безпечно та комфортно комунікувати у процесі взаємодії;
- у них передбачене обов'язковий практико-орієнтований аспект відпрацювання навичок, необхідних для поетапного формування психологічних компетентностей у питаннях особистої гідності, безпеки життя та громадянської позиції;
- усі інтерактивні сценарії допомагають педагогу отримати належну методичну підтримку у вигляді деталізованого контексту занять, коментарів для педагога, інформаційних та роздавальних матеріалів. Осмислення інтерактивних сценаріїв надасть педагогу змогу посилити власну психологічну компетентність, а не лише засвоїти методичний інструментарій;
- у процесі роботи з учнями 5-6 класів використовуються різноманітні способи психолого-педагогічного впливу (цілеспрямований вплив на процеси відображення психічної реальності в рамках взаємодії педагога та учнів): актуальним ілюстративним матеріалом, власним прикладом ролі дослідника особистого простору та самопізнання через індивідуальні завдання та варіативною психологічною взаємодією між педагогом та учнями;
- психологічна атмосфера самопізнання у інтерактивних сценаріях не передбачає перевірки засвоєних учнями знань та навичок.

Окремо варто звернути увагу на вибір стратегії компонування змісту занять для учнів 5-6 класів. Варто зауважити, що в основу інтерактивних сценаріїв покладено чотири базових психологічних компоненти розвитку та становлення особистості, які є вирішальними і для становлення психологічної культури, а саме:

- ставлення до себе (культура самовизначення особистості);
- ставлення до інших (культура самовизначення у спілкуванні);
- ставлення до діяльності (культура самовизначення у поведінці);
- ставлення до навколишнього світу (культура самовизначення у суспільних відносинах).

Загалом, програма інтерактивних сценаріїв складається з трьох змістових блоків: “Особиста гідність”, “Безпека життя” та “Громадянська позиція”. В контексті психологічної культури кожен блок представляє собою значущий психологічний елемент особистісного простору, в якому учні отримують важливі психологічні знання про себе та свою поведінку; оволодівають практичним психологічним інструментарієм саморефлексії, самоусвідомлення; осмислюють ціннісні принципи взаємодії та підтримки оточуючих; вчать виражати власну позицію. Для педагога важливо в таких умовах демонструвати фасилітативний стиль взаємодії з учнями, а саме: конструктивний зворотній зв'язок з глибоким психологічним змістом (на мою думку, для мене цінним, мої переконання посилюються та ін.); підтримуючий стиль взаємодії педагога та учнів (заохочення до відповідей та власного практикування, супровід спроб особистого моделювання та ін.), а також відсутність оціночних суджень та зауважень до міркувань учнів.

У кожному тематичному блоці інтерактивних сценаріїв представлено по три основних теми для кожного класу. Розкриваються теми блоків через своєрідні дослідження у вигаданому просторі «Досягторія» (модельована в процесі взаємодії територія пізнання особистої гідності, безпеки життя та громадянської позиції, яка ґрунтується на персональних досягненнях учнів та педагога). Це радше простір іншого рівня психологічної культури і учнів і педагога, в якому можна випробувати несподівану ідею, що може допомогти іншим зробити їх кращими, а разом з ними — і себе. Це і середовище створення варіативних ціннісних психокультурних вимірів, де разом із педагогом можна навчитись несподіваним речам: говорити яскраво про себе та інших; бути вдячними собі, однокласникам, друзям, вчителям та батькам; робити буденні справи і вчинки гідно та натхненно. Це і своєрідна лабораторія психологічної культури взаємодії, де у комфортних та безпечних умовах можна дослідити шлях

своїх досягнень або започаткувати їх. Для учня це репрезентація власної особистості через маленькі кроки досягнень, про які повинен почути або ознайомитись цілий світ та Україна. Це... Я, МОЯ БЕЗПЕКА і МОЯ ПОЗИЦІЯ: людини, учня/учениці та громадянина. Саме тому у інтерактивних сценаріях використовуються не звичні заняття, а дослідження. Відповідно у конспектах зазначено не хід проведення заняття, а детальний опис алгоритму дослідження. Для зручності педагогу пропонується також окремий опис не лише змісту дослідження, а й акцентується увага на основних досягненнях учнів, які слугують для педагога своєрідним методичним та результативним орієнтиром. Що власне і є ще одним прийомом формування психологічної культури педагога у взаємодії з учнями.

Окремо педагогу варто взяти до уваги декілька значущих загальних положень про психологічне конструювання території досліджень особистої гідності, безпеки життя та громадянської позиції:

- хід кожного заняття (дослідження) детально описано у конспекті. Воно розпочинається та завершується своєрідним ритуалом, містить мету, перелік необхідних матеріалів, основну частину та підведення підсумків. Саме такої структури варто дотримуватися педагогу постійно. Особлива увага до «Дослідницького Договору», який є не лише елементом кожного заняття, а й виконує функцію групових правил, важливих для виконання всіма учасниками. Його краще підготувати заздалегідь на аркуші формату А-1 та залишити у приміщенні, де будуть проходити дослідження на весь період роботи педагога за програмою;
- кожен блок побудовано як комплексна форма виховної роботи з інтерактивними елементами, обов'язковими до виконання. Вони взаємопов'язані та взаємообумовлені загальною логікою тематичного блоку. Це психологічний прийом формування в учнів розуміння загальної логіки наукового пізнання світу, що сприяє формуванню у дитини наукового, а не міфологічного світогляду.
- у кожному дослідженні визначено ключові вправи, які є обов'язковими для опрацювання, а також зазначено ключові аспекти, на які педагогу необхідно звернути увагу. Для цього у кожному тематичному дослідженні виокремлено рубрику «До уваги педагога», де подається короткий необхідний перелік дій або під час заняття, або в процесі проведення чи підготовки до нього. Така деталізація допоможе педагогу не лише психологічно грамотно налаштуватися на проведення вправи, а й окреслить ймовірні ризики, яких варто

уникати для комфортної та безпечної взаємодії з учнями;

- послідовність блоків, тем досліджень та вправ чітко окреслена та обґрунтована, тому варто її дотримуватися, аби зберегти загальну логіку інтерактивних сценаріїв і досягти бажаного психологічного результату взаємодії з учнями у програмі. Дотримання цієї рекомендації дозволить педагогу системно працювати над підвищенням психологічної культури учнів та виступатиме їхнім власним дороговказом у процесі взаємодії;
- кожне дослідження є чітко регламентованим. Його тривалість та час проведення активностей зазначено у конспектах, однак педагогу варто бути готовим, що на час перебігу заняття можуть впливати як суб'єктивні (наприклад, кількість учнів у класі) так і об'єктивні (наприклад, день тижня, попередня активність учнів і т.ін.) чинники. Проте, аби виконати усі заплановані у дослідженні форми роботи необхідно дотримуватися визначеного регламенту. Це налаштовує педагога бути психологічно гнучким і дотримуватися власних психологічних кордонів;
- кожне дослідження вимагає ретельної підготовки педагога: від чіткого розуміння та осмислення мети, підготовки необхідних матеріалів до заняття, до підготовки приміщення, де буде відбуватися взаємодія з учнями. У окремих темах передбачені специфічні просторові елементи, такі як: зонування приміщення, розміщення учнів по колу, додаткові наочні матеріали для візуалізації приміщення. Це допомагає педагогу створювати належну психологічну атмосферу досліджень та, водночас, почуватися впевненим та психологічно захищеним.

Висновки. Таким чином, теоретичний аналіз доробку вітчизняних та зарубіжних психологів щодо характеристик поняття психологічної культури засвідчив, що це поняття не має однозначного, усталеного трактування. Кожен з авторів наголошує на різних аспектах осмислення психологічної культури, проте вони мають спільну думку щодо її ролі: психологічна культура є одним із важливих елементів становлення особистості

на різних етапах онтогенезу. Наша позиція щодо тлумачення розуміння психологічної культури формування особистої гідності, безпеки життя та громадянської позиції ґрунтується на тому, що вона має процесуальний характер. На нашу думку це поняття відображає психологічну компетентність педагога у сферах буття та свідомості особистості, яка в результаті взаємодії з дітьми розвиває у них систему ставлення до себе, до інших, до діяльності та навколишнього світу через активізацію ціннісних орієнтацій та засвоєння культури співіснування. Обґрунтовано психологічний зміст формування особистої гідності, безпеки життя та громадянської позиції в учнів 5-6 класів у програмі виховної роботи "Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція", який реалізовано через психолого-педагогічний супровід процесу впровадження інтерактивних сценаріїв. Зміст психологічної культури формування особистої гідності, безпеки життя та громадянської позиції передбачає актуалізацію у молодших підлітків внутрішньо-мотиваційних ставлень, формування важливих життєвих навичок, розвиток особистих та громадянських компетентностей.

Розкрито специфіку формування особистої гідності, безпеки життя та громадянської позиції у процесі виховної роботи з учнями 5-6 класів. Зокрема, вона полягає в психологічному конструюванні території досліджень особистої гідності, безпеки життя та громадянської позиції; використанні різноманітних способів психолого-педагогічного активізації через цілеспрямований вплив на процеси відображення психічної реальності в рамках взаємодії педагога та учнів; практико-орієнтованих аспектах відпрацювання навичок; комфортній та безпечній взаємодії з учнями; належній методичній підтримці у вигляді деталізованого конспекту занять, коментарів та матеріалів для педагога. Таким чином, педагог, який володіє психологічною культурою, може стати для молодших підлітків взірцем самодостатньої особистості у питаннях особистої гідності, безпеки життя та громадянської позиції.

До перспективних напрямів дослідження зазначеної проблеми належить визначення психологічних аспектів готовності педагогів до реалізації у психолого-педагогічній практиці інтерактивних сценаріїв формування особистої гідності, безпеки життя та громадянської позиції.

ДЖЕРЕЛА

1. Виховання духовності особистості : навчально-методичний посібник / [М. Й. Боришевський, Л. І. Пилипенко, О. І. Пенькова та ін.] ; за заг. ред. М. Й. Боришевського. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. — 104 с.
2. Мачинська Н., Лагутін В. Психологічна культура як складник професіоналізму викладача. *НАУКОВИЙ ВІСНИК Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна.* 2011. № 2. С. 229–241.

3. Попович І. Роль соціально-психологічних очікувань у професійному становленні та розвитку особистості / І. Попович // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. — 2015. — Вип. 20(2). — С. 213-220. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpfsp_2015_20%282%29__33
4. Розвиток психологічної культури особистості в процесі безперервної освіти / кол. авт.; під ред. С. Б. Кузікової, Г. Є. Улунової. — Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2018. — 224 с.
5. Тарасова Т. Психологічна культура особистості як актуальний виклик сьогодення. *Світгляд-Філософія-Релігія. Збірник наукових праць*. 2013. № 4. С. 315–324

REFERENCES

1. Vykhovannia dukhovnosti osobystosti : navchalno-metodychnyi posibnyk / [M. Y. Boryshevskiy, L. I. Pylypenko, O. I. Penkova ta in.] ; [Education of the spirituality of the individual: educational and methodological manual]za zah. red. M. Y. Boryshevskoho. — Kirovohrad : Imeks-LTD, 2013. — 104 s. [in Ukrainian]
2. Machynska N., Lahutin V. Psykholohichna kultura yak skladnyk profesionalizmu vykladacha. [Psychological culture as a component of teacher professionalism.] *NAUKOVYI VISNYK Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia psykholohichna*. 2011. № 2. S. 229–241. [in Ukrainian]
3. Popovych I. Rol sotsialno-psykholohichnykh ochikuvan u profesiinomu stanovlenni ta rozvytku osobystosti. [The role of socio-psychological expectations in professional development and personality development] / I. Popovych // *Zbirnyk naukovykh prats: filosofii, sotsiologii, psykholohii*. — 2015. — Vyp. 20(2). — S. 213-220. — Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpfsp_2015_20%282%29__33 [in Ukrainian]
4. Rozvytok psykholohichnoi kultury osobystosti v protsesi bezperervnoi osvity. [Development of the psychological culture of the individual in the process of continuous education] / kol. avt.; pid red. S. B. Kuzikovoï, H. Ye. Ulunovoï. — Sumy : Vyd-vo SumDPU imeni A.S. Makarenka, 2018. — 224 s. [in Ukrainian]
5. Tarasova T. Psykholohichna kultura osobystosti yak aktualnyi vyklyk sohodennia. [Psychological culture of the individual as an actual challenge today.] *Svitohliad-Filosofiiia-Relihiiia. Zbirnyk naukovykh prats*. 2013. № 4. S. 315–324 [in Ukrainian]

Tsiuman T., Reva O.

PSYCHOLOGICAL CULTURE OF FORMING PERSONAL DIGNITY, LIFE SAFETY AND CIVIC POSITION IN STUDENTS OF 5-6 GRADES.

Abstract. *The article presents a theoretical and methodological analysis of the main scientific approaches to the definition of psychological culture in domestic and foreign psychology, focuses on conceptual ideas regarding the substantiation of the psychological content of the formation of personal dignity, life safety and civic position in pupils of 5-6 grades. The content of the concept of psychological culture as an important tool for human adaptation in a constantly changing social environment and a guarantee of self-realization of the individual at different stages of development is revealed. The author's approaches to the phenomenon of psychological culture of the individual in the formation of personal dignity, life safety and civic position are substantiated. The features and recommendations for using the system of educational work through the formation of intrinsic motivational attitudes, important life skills, development of personal and civic competencies in younger adolescents are characterized. It is emphasized that a teacher who has a psychological culture can become a model of a self-sufficient personality for younger adolescents in matters of personal dignity, life safety and civic position.*

Keywords: *personality, psychological culture, personal dignity, life safety, civic position.*

Стаття надійшла до редакції 09.11.2023

Прийнято до друку 23.11.2023